

NEENAKI INSTITUCIONALNI POGOJI DELOVANJA MARIBORSKIH ZAGONSKIH PODJETIJ IN ZADRUG PO GOSPODARSKI KRIZI LETA 2008

Peter Simonič

https://doi.org/10.3986/9789610507130_04

Izvilleček: Gospodarska kriza po letu 2008 je v postindustrijskem mestu Maribor spodbudila nastanek dveh različnih vrst gospodarskega organiziranja: t. i. *start-upov* in zadrug. V prispevku ju primerjam, da bi razumel institucionalne dejavnike, ki so vplivali na podjetniško novačenje mladih, njihov družbeni pomen in uveljavitev. Etnografsko delo je bilo posvečeno razmerju med mladimi podjetniki oziroma zadružniki in njihovimi družinami, sorodstvom in generacijo, vprašanjem socializacije, vlogi in pomenu lokalnega družbenega in naravnega okolja, percepciji dela in življenjskega smotra, idejam in praksam prostega časa, zanimala so me poslanstva in izdelki zagonskih podjetij oziroma zadrug, pravna razmerja članov, vsebine uvodnega poslovnega usposabljanja, vplivi podpornih institucij, pridobivanje temeljnih sredstev, pomen digitalnih tehnologij in baz podatkov ter delež obeh oblik gospodarskega organiziranja pri oblikovanju urbanih kultur. Prispevek izpostavlja pomen kontinuiranega delovanja osrednjega prostora za izobraževanje in druženje, vpliv izobrazbe in nazivov na kariere, jezikovne značilnosti podjetništva mladih ter vplive globalnega gibanja kapitala in razvojnih modelov.

Ključne besede: ekonomska tranzicija, akademska ekonomija, zagonska podjetja, zadruga, socializacija, Maribor

Družbeni in antropološki prehod k podjetništvu

Pionirji zahodnoevropske ekonomske antropologije so bili večinoma kritični do podjetništva kot nosilca kapitalistične ekonomske reprodukcije in moralnega razkroja. Bronislaw Malinowski je pobegnil iz cesarske vojne v Evropi in občudoval predanost, sodelovanje in spoštovanje med domačini tihomorskih otokov, čeprav ni mogel ubežati evropskemu ekonomskemu besedišču, kot lahko razberemo že iz naslova njegove znamenite monografije: *Argonavti zahodnega Pacifika: pripoved o podjetnosti in dogodivščinah domačinov v arhipelagih melanezijske Nove Gvineje* (Malinowski 1992 [1922]; poudaril avtor prispevka). Kula je postala antropološki model vzajemne

preddržavne izmenjave, značilna »skupnostna« antropološka paradigma v 20. stoletju (Narotzky 2007). Marcel Mauss (1966 [1925]) je videl predmet ekonomske antropologije onkraj evrocentrične individualizacije (kapitalizma) ali etatizma (socializma) in je zagovarjal t. i. tretjo pot: sindikalizem in zadruge, ki so lokalizirane in bolj spominjajo na sorodstvene skupine. Podobno pozitivno stališče do tretje poti je zavzel ekonomski antropolog David Graeber (2004), teoretik anarhizma in eden od aktivistov gibanja Occupy v New Yorku leta 2011. Tako kot Karl Polanyi (1957) in Marshall Sahlins (1972) so ekonomski antropologi preučevali različne socialnoekonomske integracijske mehanizme (vzajemnost, prerazporeditev, trg), toda v tej shemi sta bila tržno gospodarstvo in podjetnik le postranski model v antropološko relevantni paleti preživitvenih praks.

Gospodarska kriza leta 2008 je povečala pomen ekonomske antropologije v družboslovju in družbi. Vse večji prepad med prevladujočo ekonomsko teorijo (trg in država) in ekonomsko antropologijo (skupnost in kultura) se je šele pred kratkim premostil s sintetičnim pristopom v tako imenovanem študiju »človeškega gospodarstva« (angl. *human economy*; Hann in Hart 2009; Hart, Laville in Cattani 2010; Rakopoulos 2014, 2017; Simonič 2019), ki najrazličnejše preživitvene strategije, oblike organizacije in morale preučuje komparativno v prostorskem, časovnem in teoretskem smislu. Mnogi antropologi so že prej preučevali delo, tehnologije, namenske skupnosti (delovne organizacije) ipd. A če imamo na eni strani na voljo množico antropoloških besedil o skupnostih in zadrugah, so novodobna visokotehnološka zagonska podjetja (*start-upi*) šele pred kratkim postala predmet antropoloških recenziranih publikacij. Z brskanjem po spletu sem na primer uspel najti le poljudni spletni strani z antropološkim poudarkom na start-upih kot *plemenih* in *spreminjajočih se* družbenih organizacijah.

V ZDA in Združenem kraljestvu se je zanimanje za podjetništvo nasploh in posledično za antropologijo podjetništva pojavilo v 80. letih prejšnjega stoletja. Odločilne naj bi bile politike Ronalda Reagana in Margaret Thatcher, zaradi katerih so velika podjetja prenehala zaposlovati in selila proizvodnjo na globalni jug. Sektor malih podjetij je bil takrat edini, ki je ustvarjal nova delovna mesta. Individualno podjetništvo je pospešeno dobivalo na pomenu kot model družbene (tržne) inovativnosti, hkrati pa je posredno zmanjševalo pritisk na *socialni* proračun države (Rosa in Caulkins 2013).¹ Vzpon podjetniške paradigme je tako povezan z deindu-

1 Po drugi strani je bilo podjetizaciji prebivalstva posvečeno veliko javnih razvojnih sredstev in davčnih spodbud.

strializacijo in družbeno paradigmo individualne realizacije ter v novem tisočletju z digitalizacijo. Podjetnik je postal žarišče zanimanja kot posameznik, ki »ustvarja spremembe v normativnih redih«, kar je antropologom omogočilo preučevanje individualne intencionalnosti, modificiranja in strateškega vedenja (Stewart 1992: 73). Na prelomu tisočletja je bil, tako kot že pred stotimi leti, podjetnik »vsak, ki dejansko 'izvaja nove kombinacije« (Schumpeter 2021 [1911]: 65).² V 80. letih 20. stoletja se začne obdobje globalnega podjetniškega pospeševanja: ko spodbujamo podjetništvo (inovacije), hkrati spodbujamo družbene spremembe.

Poudarek na individualizmu, osebnosti ali delovanju v antropologiji ni bil nov (Benedict 1961 [1934]; Mauss 1985 [1938]; Barth 1959; Godelier 1972 [1966]), nova je bila etnografija podjetnika oziroma podjetnice in posla (angl. *business*). Antropologija je to tematiko zapolnila s svojimi vsebinami in metodami: *kultura* podjetništva, ideologija, simbolni sistemi, morala, koncept osebnosti in samouresničitve, kolektivne identitete, sorodstvo, socialna omrežja itd. (Barth 1963; Stewart 1992; Rosa in Caulkins 2013; Kozorog 2018b, 2019). Zaradi (post)kolonialne zapuščine je bil antropološki interes ameriških in britanskih avtorjev sprva usmerjen k proučevanju implementacije podjetniške paradigme v »novih državah v razvoju« (Stewart 1992; Rosa, Kodithuwakku in Balunywa 2006; Turaeva 2017). Danes so predmet antropološkega zanimanja podjetniki vseh vrst (Pfeilstetter 2022).

Maribor z vidika podjetništva

Glede na zgoraj omenjene spremembe v organizaciji dela in države v središču »svetovnega sistema« – v ZDA in Združenem kraljestvu (Giraud 2006; Varoufakis 2011) – bi lahko rekli, da se je podoben proces »prilaganja« gospodarstva zgodil v vzhodni Evropi in s tem Mariboru dve desetletji pozneje. Zaradi propada množične tovarniške proizvodnje in selitve industrij na območja s cenejšo delovno silo je slovenska postsocialistična tranzicija (prestrukturiranje) sledila zgledu podjetniške tranzicije

2 Schumpeterjeva teorija, predvsem njegova zaključna uporaba kombinatorne logike, je podobna Lévi-Straussovemu opisu *bricolage* ali divje misli (2004 [1962]) – svobodne kombinacije razpoložljivih kulturnih in simbolnih elementov (moda, karneval, hrana). Avstrijski ekonomist se je osredotočal predvsem na posameznika in spremembe v meščanski družbi (dinamična analiza podjetništva in vodenja), francoskega antropologa pa je bolj zanimalo ustvarjanje materialnih, mentalnih in mitoloških kategorij. Kombinacije (Schumpeter) ali *bricolage* (Lévi-Strauss) so predpogoj za družbeno dinamiko (od strukture in ravnotežja do delovanja posameznika in dinamike – od jezika do govora).

ZDA in zahodne Evrope, ki jo je spodbujal evropski integracijski proces (privatizacija, konkurenčnost).

V socializmu (1945–1991) je mariborsko gospodarstvo temeljilo na velikih in centraliziranih gospodarskih sistemih ter na pretežno nizko kvalificirani delovni sili, ki je prihajala predvsem z okoliških podeželskih območij, kot so Pohorje, Kozjak, Slovenske gorice, Podravje in Haloze, pa tudi iz nekdanjih jugoslovanskih republik. Z razpadom jugoslovanskega trga je veliko ljudi ostalo brez dela, pa tudi brez osnovnega znanja o podjetništvu ali praktičnem delovanju tržne družbe, ki je postalo del osnovne pismenosti in vsakdanjih preživitvenih veščin.

Mariborska socialistična družba je imela razmeroma visoko stopnjo socialnih in zdravstvenih institucij in inovacij ter relativno nizko stopnjo industrijske inovativnosti (Breže 2010). Čeprav je produkcija vrednosti temeljila na ponavljajočem se delu v proizvodnih linijah (podjetja kot so Elektrokovina, TAM, MTT, Zlatorog, Intes, Metalna itd.), je industrija omogočila napredovanje družbenega tehnološkega znanja, širitev mesta po obsegu in prebivalstvu ter vzpostavitev številnih šol, kulturnih in socialnih ustanov ter univerze (leta 1974).³ Razgradnja velikih socialističnih proizvodnih linij in podjetij ni bila povezana le z izgubo jugoslovanskega trga in selitvijo industrij, temveč tudi s procesom denacionalizacije (privatizacije) socialistične družbene lastnine ter z reinterpretacijo vrednot, družbe in vloge državljanov. Z upadanjem tekstilne, električne in strojne industrije je izginil tudi pomen tehnologije in tehnoloških študij na Univerzi v Mariboru. V mestu so se na prehodu tisočletij močno povečale različne mikrostoritve (trgovine, pekarnice, cvetličarne, prevozi ipd.). Razkrajal se je tudi večji del socialne infrastrukture. Mlajše generacije, rojene po letu 1991, so bile sicer bolj usposobljene za življenje v kapitalizmu, toda v pogojih prekarosti in naraščajoče »espeizacije«. Za Maribor so trenutno značilne velike dnevne delovne migracije v smeri Ljubljane ali Gradca (upravnega središča regije do leta 1918). Ustvarjalni potencial mesta je upadel tudi zaradi suburbanizacije in trajne emigracije.

Etnologija v Mariboru ni neposredno proučevala nove družbene vloge podjetništva. Razvoj urbane etnologije v Mariboru se je začel pozno in je večinoma okrepil oziroma na novo definiral meščansko in delavsko identiteto ter preteklost (Godina Golija 1986, 1992; Ferlež 2001, 2009; Simonič 2004, 2012). Študija industrialca Josipa Hutterja pred drugo svetovno vojno (Ferlež 2008) je bila posebna v svojem zanimanju za druž-

3 Mestna občina Maribor je imela v letu 2018 približno 110.500 prebivalcev.

beno odgovornega podjetnika, tedajno urbano skupnost in oblikovanje novih kolektivnih spominov. Monografija sociologa Mirana Lavriča in antropologa Andreja Natererja *Mesto neizpolnjenih pričakovanj* (Lavrič in Naterer 2019) z dolgim seznamom problemov in vtisov o Mariboru kot »umirajočem mestu« je sodobna in manj spravljiva. Mariborska mladina je v obdobju »tranzicije«, predvsem pa od leta 2008 naprej, stopala v te negotove ekonomske, ideološke, institucionalne in čustvene habituse.⁴

Moja raziskava ni zajela celotnega spektra zaposlitev ali (malega) podjetništva. Osredotočil sem se le na dve najbolj propulzivni struji, zaradi katerih je Maribor poseben v nacionalnem okviru: start-upe in zadruge. Etnografski izbor ponazarja dva indikativna pola formaliziranih gospodarskih dejavnosti po letu 2008. Preden ju podrobneje predstavim, naj na hitro omenim še tretjo pot v podjetništvo, ki vodi skozi Zavod za zaposlovanje oziroma Regionalno razvojno agencijo (RRA) za Podravje, kjer usposablajo in promovirajo predvsem individualno podjetništvo (samostojni podjetnik – s. p.), ali pa skozi Štajerski tehnološki park v Pesnici ter srednješolsko in visokošolsko izobraževanje v mestu (Srednja ekonomska šola, Ekonomskoposlovna fakulteta, Doba fakulteta). Po ali ob šolanju so lahko mladi zaposleni v različnih agencijah in državnih podjetjih v mestu in okolici, honorarno služijo v gostinstvu in storitvah, so samostojni podjetniki in podjetnice, mnogi so brezposelni, nekateri so tudi upravitelji podedovanega premoženja itd.

V etnografski raziskavi (prim. Stewart 1992; Rosa, Kodithuwakku in Balunywa 2006; Turaeva 2017; Pfeilstetter 2022), ki se je začela leta 2019, me je zanimalo, kako različne družbene institucije – mesto, država, šola, agencija, podjetniški inkubator – oblikujejo in pogojujejo karierni vstop, strategije in izide mladih ter podjetništvo aktivnih državljanov in državljanek. Zadruge raziskujem že približno deset let (Simonič 2015, 2019).

---

4 S tranzicijo mislim na obdobje približno od konca 80. let prejšnjega stoletja (gospodarska kriza in razpad Jugoslavije, padeč berlinskega zidu, t. i. vzpon civilne družbe in parlamentarne demokracije v vzhodni Evropi itd.; Bibič 1997) do uradnega pristopa Slovenije k Evropski uniji leta 2004. Izraz »tranzicija« se je v Sloveniji (in drugih postsocialističnih državah) široko uporabljal za označevanje procesa evropeizacije, kar pomeni implementacijo zahodnih (evropskih) družbenih odnosov, zakonov in človeškega smisla (Sampson 1996; Velikonja 2005). V svoji časovni omejenosti je zavajajoč, ker nobena družba ali država ni nikoli statična (nezgodovinska, v ravnotežju; Balandier 1997) in ker je zahodna Evropa v tistem času sama doživljala tranzicijo – postsocialdemokratski, neoliberalni premik (Harvey 2005). Tranzicija v Sloveniji in (jugovzhodni) Evropi torej nima povsem jasnega trajanja, nedvoumne agende in vrednotenja, zlasti v luči notranjih političnih in gospodarskih preigravanj (glej Simonič 2009).

Strukture in pomene podjetniške aktivnosti v obeh sferah – start-upi in zadruge – sem preučeval s sodelovanjem na njihovih javnih dogodkih, s strukturiranimi spletnimi intervjuji z ustanovitelji centralnih institucij, podjetij in zadrug (opravi sem deset takšnih intervjujev)⁵ ter z analizo nastopov ključnih akterjev v množičnih medijih in znanstvenih spisih.

Tovarna podjetjov

Začetek univerzitetnega podjetniškega inkubatorja Tovarna podjetjov sega v leto 2001. Ustanovila sta ga mag. Matej Rus in dr. Miroslav Rebernik, predavatelja na Ekonomskoposlovni fakulteti Maribor. Rus je ugotavljal, da so poslovni načrti, ki jih pišejo študenti na fakulteti, usmerjeni predvsem v frizerske salone, trgovine in turistične agencije, skratka storitve (ob že tako visoki zastopanosti teh dejavnosti v mestu). Med obiski nekaterih tujih univerz (Stanford, Berkeley) je opazil, da tam ustanavljajo številna start-up podjetja kot odvode svojih raziskav. Poleg tega so start-upe ustanavljali študenti tehnologij, ki so se na drugi stopnji študija odločali za poslovne vede, da bi svoje inovacije bolje uveljavili na trgu.⁶ »Tokrat se mi je porodila ideja, da to na naši univerzi ni v redu,« mi je povedal v pogovoru. Rebernik, predstojnik katedre za podjetništvo in koordinator za podjetništvo in inovacije na Univerzi v Mariboru, je podprl Rusov predlog za komercializacijo študentske intelektualne lastnine. K razvoju te smeri podjetništva v Mariboru sta dodatno pripomogla projekta, ki ju podpira nacionalna podjetniška agencija SPIRIT: Start:up Slovenija, ki deluje od leta 2007, in Start:up Maribor, ki deluje od leta 2010. Lokalni in nacionalni ugled mariborskih ekonomistov že od leta 1980 krepi tudi ena največjih mednarodnih konferenc na tem področju Podim, kjer se enkrat letno zberejo vsi deležniki »podjetniškega ekosistema« (Šarec 2018).

Ustanovitelji univerzitetnega inkubatorja Tovarna podjetjov so videli največjo dodano vrednost v znanju študentov in diplomantov mariborske Fakultete za elektrotehniko, računalništvo in informatiko, ki so postali

5 Spletne intervjuje v letih 2020 in 2021 sem izvajal zaradi omejitev fizičnih stikov v času pandemije bolezni Covid-19.

6 Start-up je po definiciji »majhno podjetje z natančno opredeljeno kratkoročno strategijo, ki s prodajo svojih izdelkov in storitev upa na visoke zaslužke« (Data 2015) oziroma »podjetje v prvi fazi delovanja z visokimi stroški in omejenimi prihodki« (Grant 2021). »Izraz je bil skovan v zgodnji tehnološki revoluciji v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja in se nanaša na novo vrsto malih podjetij z osupljivim potencialom rasti« (Hub 2021). Običajno je v njem zaposlena več kot ena oseba in manj kot 500 ljudi, dela s tehnologijo, ki ni starejša od desetih let, in je inovativen (Hub 2021).

hrbtenica inkubatorja. Strojništvo je v postindustrijskem mestu nazadovalo, zato ne preseneča, da je eden od zaposlenih v inkubatorju pogrešal izdelke, ki bi v novoustanovljena podjetja vnesli elemente strojništva in kemije. Kakorkoli, za zagonska podjetja, ki bi temeljila na nišah in poslovnih idejah študentov družboslovja ali humanistike, med raziskavo nisem slišal nikjer. Na seznamu zagonskih podjetij, ki so nastala s pomočjo univerzitetnega inkubatorja (Tovarna podjetij 2021), pa so Alstar (integralne komunikacije), Bionica (telekomunikacije, digitalna obdelava signalov in inteligentna okolja), Equaleyes (»ustvarja splet in mobilne aplikacije, ki izstopajo«), Inova IT (mobilne aplikacije), Movaleyes (informacijski sistemi), Aircam (kabelsko video snemanje), Incepto (interaktivno oglaševanje), Mobiliti (informacijske rešitve in grafično oblikovanje), Tom88 (mobilna aplikacija za zdravje in dobro počutje), Apollo (zvočna elektronika), 3DMED (medicinski instrumenti, aparati in potrebščine) in druga pretežno računalniško-tehnološka podjetja. Sedež mnogih od teh podjetij je še vedno na naslovu Tovarne podjetij, ki od nedavnega deluje v samem središču mesta.

Glede na usmerjenost teh podjetij je razumljivo, da so vzorniki njihovih predstavnikov podjetja, kot so Apple, Microsoft, Google itd., in podjetniške ikone, kot so Steve Jobs, Bill Gates, Elon Musk in Dan Horowitz (glej Horowitz 2014). Informacijsko podjetništvo je hkrati pretežno moški svet, kar je, kot bomo videli kasneje, v nasprotju z zastopanostjo spolov v zadrugah.

Univerzitetni inkubator mladim podjetnikom ponuja GeekHouse – prostor za *coworking* (prim. Kozorog 2021), multimedijske učilnice, različne baze podatkov, finančno pomoč (široko mrežo potencialnih vlagateljev), podporo pri širitvi na globalne trge itd. Nekdanja udeleženca sta o inkubatorju povedala:

Z njimi sem bil zelo zadovoljen. Zelo so nam pomagali. Dobili smo pozitivno spodbudo, podporo, prvo spodbudo za poskus.

Njihova podpora je res prinesla veliko prelomnih stvari v moje poslovanje v smislu trženjskega svetovanja, kako se prijaviti za sredstva.

Podjetja, ki so nastala s pomočjo univerzitetnega podjetniškega inkubatorja, imajo običajno pravno obliko družbe z omejeno odgovornostjo (d. o. o.), ker je tako lažje pritegniti vlagatelje v primerjavi z malimi oziroma individualnimi podjetji (s. p.). Matej Rus, eden vodilnih teoretikov in svetovalcev Tovarne podjetij, aktiven tudi v strateškem svetu Mestne občine Maribor, razloži:

Vsem absolutno svetujemo, da imajo d. o. o. in da imajo ekipo, torej nekaj komplementarnih soustanoviteljev, ki lahko podpirajo vse tri stebre: tehnološki, poslovni in oblikovalski – uporabniško izkušnjo. Pri osebnem s. p. morate prevzeti tudi vso odgovornost in tveganje, medtem ko pri d. o. o. ni tako ...

Mladi podjetniki večino dobička vlagajo v nakup nove in drage opreme, zato je prostega kapitala malo, tudi postavljanja in razkazovanja (premoženja) med terenskim delom nisem opazil.

Slovenskim zagonskim podjetjem in podjetništvu nasploh nudita podporo dve organizaciji v okviru Ministrstva za gospodarstvo in tehnološki razvoj. Javna agencija za spodbujanje podjetništva, internacionalizacijo, tujih naložb in tehnologije – SPIRIT (od leta 1998 pod različnimi imeni) oblikuje in usmerja nacionalne podjetniške politike. Druga državna administracija je Javni sklad RS za podjetništvo, ki politike prve udejanja z različnimi podjetniškimi razpisi. Mladim zagonskim podjetnikom digitalnega sveta so na voljo tudi različni razpisi Evropske unije, tujih korporacij, državne uprave itd.

Vsi sogovorniki s tega podjetniškega področja so poudarili izjemen pomen moralne in materialne podpore družine v obliki starševskega »razumevanja« na začetku poslovne poti – in morebitnega kritja življenjskih stroškov (prim. Kozorog 2018b, 2019). Le redki so imeli doma podjetniške vzornike. Kot primer podjetnika in inovatorja iz sorodstvenega okolja se je v intervjujih pojavljal stric, redkeje oče ali mati. Družine niso povezovali s poslovnim znanjem, saj so njihovi starši običajno potomci prejšnjega industrijskega ekonomskega modela, delavci in zaposleni, redko pa podjetniki in vodje, vsaj ne ustvarjalni in inovativni v sodobnem pomenu besede (Godin 2015; Leary 2019). Predstavniki Tovarne podjetmov je povedal:

Veliko je še tega »od osmih do štirih«, »štimpla«, neke pravice... Dejansko pa premalo ljudi razmišlja, da morajo delati na sebi, da se učiš zaradi sebe, ne zaradi delodajalca. Kot delavec lahko kadarkoli zapusti podjetje, en mesec prej moraš najaviti. Razmišljanje, da si usodno vezan na neko podjetje in se učiš zaradi šefa, se mi zdi v osnovi zgrešeno. Verjetno je otrokom to nekdo privzgojil.

Za podjetniško pot mladih podjetnikov, mojih sogovornikov, so bili pomembnejši prijatelji in ljudje, ki spodbujajo, svetujejo, kupujejo in uporabljajo izdelke ali jim kako drugače pomagajo (prim. Kozorog 2018b).

Tovarna podjetmov je z leti zgradila mestno start-up »skupnost«. Poleg inkubatorja in seminarjev, ki potekajo v prostorih na ulici Škofa Maksimiljana Držičnika, so do epidemije koronavirusa vsakih štirinajst dni

organizirali javni dogodek Start:up Müsli v bližnjem Multimedijem centru Kibla. Tam so študentom in drugim, pretežno mlajšim udeležencem predstavili uspešne podjetnike iz vse države. Član in organizator teh dogodkov sta povedala:

Skupnost je danes večja, ne samo Tovarna podjetjem. Mislim, da je to zelo pomemben del.

Nekateri od teh podjetnikov so imeli večjo afiniteto do gradnje skupnosti in do vračanja v skupnost, do sodelovanja na mentorskih srečanjih. [...] Načeloma so [udeleženci dogodka] mlajši, čeprav zdaj opažamo, da so vključeni tudi starejši, štirideset plus, celo kakšnih petdeset plus. Število zrelih ljudi, ki že imajo nekaj izkušenj, se povečuje, kar pomeni, da start-up ni prva delovna izkušnja v njihovem življenju.

Besednjak te skupine podjetnikov si zasluži posebno pozornost. Osredotočil se bom samo na en primer. Miha Kozorog je orisal osnovne sestavine poslovnega okolja v Sloveniji in opozoril, da se »beseda ekosistem redno uporablja v povezavi z mreženjem« (s sodelovanjem, vzajemnostjo, bližino in skupnostjo), ker »priskrbi podobo naravnosti sobivanja med podjetniki« (Kozorog 2018b: 267). Rad bi dodal, da je ta »naravnost« primer tega, kako je mogoče znanstvene koncepte v poslovnem svetu napačno razlagati in zlorabljati. Tako kot nekateri kritiki »socialnega podjetništva«, ki nasprotujejo neoliberalni redefiniciji vseh gospodarstev kot tržnih, je tudi »ekosistem« ozko preveden. Namesto upoštevanja »vseh organizmov na določenem območju, ki so v interakciji s fizičnim okoljem, tako da se s kroženjem energije pojavljajo določene trofične strukture, biotska raznovrstnost in materialni cikli« (Odum in Barrett 2021 [1953]: 8), ali celostnega in interdisciplinarnega pristopa k odnosom med človekom in ekosistemom (Abel in Stepp 2003) se mainstream ekonomija in poslovanje osredotočata le na kolaborativne podjetniške mreže (Moore 1993; Močnik in Rus 2016). To je precej osupljivo skoraj šest desetletij po besedilu Kennetha Bouldinga *The Economics of the Coming Spaceship Earth* (1966), v katerem je predlagal, naj začnemo razmišljati o človeški ekonomiji kot o »ekonosferi« – podkategoriji Celote (»ekosfere«) – saj ekonomiste pogosteje zanimajo samo določene vrste kroženja snovi, energije in informacij.

Referenčno sledenje izrazu »ekosistem« v poslovnem besednjaku me je pripeljalo do Jamesa F. Moora (1993), ki je svaril pred totalno konkurenco in predlagal model podjetniških sodelovalnih omrežij. Predmet njegove analize so bila nova korporativna in digitalna gospodarstva, ki delujejo znotraj enega ali več »poslovnih ekosistemov« (na primer Ford, IBM, Microsoft, Apple, Walmart itd.). Moore razlaga:

Predlagam, da na podjetje ne gledamo kot na člana ene same panoge, temveč kot na del poslovnega ekosistema, ki prečka različne panoge. V poslovnem ekosistemu podjetja skupaj razvijajo zmogljivosti okoli nove inovacije: sodelujejo in konkurenčno podpirajo nove izdelke, zadovoljijo potrebe strank in na koncu vključijo naslednji krog inovacij. (Moore 1993: 76)

Smoter novoustanovljenih digitalnih podjetij je čim hitrejša (informacijska) integracija v obstoječe sheme (računalniški programi, dobavne verige, zavarovanja) in po možnosti prodaja inovacije. Dobil sem vtis, da so mariborski digitalni start-upi kot kalčki ali sadike, ki jih lahko kmalu presadimo v drugo okolje, kjer imajo boljše pogoje za rast (tvegani kapital). Seveda potem tudi »žetev« opravijo v novem okolju. Kot je pojasnila oseba iz nacionalne podjetniške agencije (SPIRIT):

Po mojem mnenju start-up sceni manjka trajnostnih vrednot. Obstaja bistveno pomanjkanje ambicij, da bi zgradili trajnostno poslovno jedro v skupnosti in več prispevali k dolgoročnemu gospodarskemu razvoju na območju.

Če trajnost razumemo kot kontinuirano zavezanost podjetju in lokalni skupnosti, potem zagonska informacijska podjetja iz Tovarne podjetmov niso dober primer.

Razširljivost (angl. *scalability*;⁷ potencial organizacijske in tržne rasti) je zagotovo eden od osnovnih pogojev za start-up, kot razkrivajo sogovorniki in literatura (Rus 2010). Ekosistem je torej znak naturalizacije nove ekonomije, v kateri velja pravilo gospodarske rasti in evolucijske umestitve v poslovno mrežo (spoštovanje vodij in izbranega poslovnega ekosistema: »določene trofične strukture«; Leary 2019: 87–91). Ker je tak pogled modernistično omejen in ekološko zavajajoč, je v antropologiji bolj smiselno uporabiti teorijo in besednjak družbenih (in virtualnih) omrežij (glej Stewart 1992; Abel in Stepp 2003; Castells 2010; Ofem, Floyd in Borgatti 2013; Rosa in Caulkins 2013).⁸

Eden najuspešnejših mladih mariborskih ustanoviteljev start-upa je opisal

7 Celotno področje tega globaliziranega in omrežnega digitalnega gospodarstva je jezikovno močno anglizirano. Označevalci prihajajo neposredno iz angloameriških poslovnih učbenikov in od poslovnih gurujev. Nekaj na terenu zabeleženih besed v start-up skupnosti v angleškem izvirniku: *spin-off*, *start-up*, *mindset*, *unicorn*, *user experience*, *life-work balance*, *full stack developer* itd. Nekaj sloveniziranih primerov: *fanderji* (investitorji), *trampit* (zamenjava obveznosti), *režzati kapital* (zbiranje kapitala) itd.

8 Novo digitalno gospodarstvo (aplikacije, spletne strani ipd.) lahko preučujemo tudi kot mehanizem korporativnega družbenega nadzora, ki poteka ob privatizaciji podatkovnih baz in z odkupom avtorskih pravic za različne tehnološke in uporabniške inovacije (Deiber 2020).

svojo pot v globalni ekosistem digitalnih start-upov in tveganega kapitala:

Bili smo štirje sošolci, ki smo si želeli brezplačno ogledati New York, ker je bila to glavna nagrada Imagine Cupa [tekmovanje podjetja Microsoft]. Imeli smo idejo, da naredimo eno idejo, ki bi bila donosna in bi izražala neko pozitivno noto. Našli smo izdelek za pametne telefone. Tokrat so bili ti še precej novi, zato jih slepi niso mogli uporabljati. Izdelali smo vmesnik za slepe. Osvojili smo prvo nagrado v Sloveniji. Nato so nas poslali v New York in tudi tam smo se uvrstili zelo visoko. Spoznali smo cel kup ljudi, tudi enega, ki nam je bil pripravljen dati denar za začetek. [...] Šli smo skozi celotno zgodbo: najprej smo zbrali nekaj kapitala, naredili nekaj izdelkov, odšli v Anglijo, na koncu smo našli enega dobrega strateškega partnerja, ki smo se mu zdaj pridružili. [...] Imeli smo dober timing. Vse zato, ker smo zmagali na enem študentskem tekmovanju in vsi so nas imeli radi. In enega človeka smo uspeli prepričati, da je investiral v nas.

Seveda pa vsi (digitalni) start-upi, nastali s pomočjo univerzitetnega podjetniškega inkubatorja v Mariboru, niso tako uspešni in ambiciozni. Mnogi ostanejo na regionalni ali lokalni ravni. Na seznamu ustanovljenih podjetij v Tovarni podjetij je veliko takih, ki so prenehala delovati, ker so njihovi ustanovitelji prešli na nov projekt (start-up), se zaposlili v drugem podjetju ali pa je njihovo idejo z goljufijo prevzel investitor, kot sem izjemoma slišal od nekdanje mlade podjetnice v zobozdravstvenem poslu.

Presenetljivo je, da mladi podjetnik, ki je sodeloval pri zmagovalnem razvoju aplikacij za slepe, še nikoli ni slišal za zadruge. Tega koncepta mu preprosto niso nikoli predstavili. Podobno nevedni so bili tudi drugi sogovorniki s te scene. Eden od mnenjskih voditeljev v Tovarni podjetij pa je odločno zavrnil naivnost, arogantnost in nasilnost združnikov.

Tkalka

Družbenorazvojna osredotočenost na posameznika, na njegovo podjetje in kapital je v okoljih z izpostavljenimi komunitarističnimi tradicijami (prim. Todd 1985) pripeljala do odpora, češ da so ideološke ali kulturne prioritete rezultat evropskih, modernih, protestantskih, racionalnih, pustolovskih, drznih, akumulacijskih tradicij in subjektov (prim. Weber 1988 [1905]). V skladu s temi kritikami, bi morala zakonodaja upoštevati različne lokalne in komunitarne gospodarske tradicije, tudi zadruge, ker na trgu prav tako zadovoljujejo določene gospodarske interese, le njihova izhodišča (niše) in pravna razmerja članov so drugačna (Babič 2018). Še bolj radikalna kritika (neo)klasične ekonomije iz 20. stoletja zavrača celotno idejo tržne integracije in zagovarja solidarnostno, konsenzualno, participativno gospodarstvo s številnimi smermi in imeni (glej taksonomije v Bollier 2014; Gregorčič 2018a, 2018b; Simonič 2019).

V pogovorih s predstavniki mariborskega združnega gibanja in pri branju njihovih publikacij sem ugotovil, da so se voditelji zgedovali po konceptih alternativne ekonomije v Puerto Allegru v Braziliji, pri neevropskih skupnostih (Indija, Južna Amerika), v Evropi pa večinoma pri korporaciji zadrug Mondragon iz Baskije. Nekateri so uporabljali tudi komunitaristične zglede iz Slovenije v 19. in 20. stoletju. V pomembni meri je bilo sodobno mariborsko združništvo nekakšna socialistična retrotopija (Bauman 2018), kot lahko razberemo iz pogovora z enim izmed združnikov:

Imeli smo tudi nekaj odgovornosti za skupno, odrasčali smo v socializmu, nismo bili več tako mladi. Odgovorni smo bili do lokalnega okolja in želeli smo nekaj vrniti.

Zadruge po Evropi so imele različna ideološka ozadja, na primer versko *communitas* ali razredno *solidarnost*. Slovensko združno gibanje je bilo v 19. stoletju vezano na kmete, v 20. stoletju še na proletariat. Razvoj sodobne socialne ekonomije v Sloveniji pa je izhajal iz sodobne krize in kritike kapitalizma ter iz iskanja zgodovinsko preverjenih alternativ. Po mnenju organizatorjev in ideologov so bili vzroki za vzpon socialne ekonomije po letu 2008 prekarnost, neorganiziranost, razdrobljenost in individualizem, ki so prevladovali v slovenski družbi v času »tranzicije«. Čeprav so nekateri že prej zagovarjali združno in solidarnostno gospodarstvo, je privlačnost tovrstnih pobud močno povečala prav kriza po letu 2008. Slovenija se ni razlikovala od drugih evropskih, predvsem južnoevropskih držav, ki so bile še posebej prizadete zaradi usahljenih finančnih virov (Simonič 2019). Zaposlovanje, stanovanje, preskrba s hrano, politični sistem in celoten koncept slovenske različice neoliberalizma so postali predmet podrobnega preučevanja (glej Vodopivec 2007; Štiblar 2008; Simonič 2012; Drenovec 2013; Plut 2014; Vuk Godina 2015). Razloge, zakaj je prav Maribor postal središče novodobnega slovenskega združništva in socialnega podjetništva, je mogoče iskati v dejstvu, da je kriza leta 2008 dodatno prizadela že tako upehano mesto.

Politična stališča so v tej skupini »mladih podjetnikov« bolj izražena. Njihovo aktivno državljanstvo temelji na marksistični in anarhistični kritiki meščanske družbe in gospodarstva. Vendar se socialno ozadje sogovornikov na področju združništva (socialno podjetništvo) ni bistveno razlikovalo od družbenega okolja tistih, ki so vstopili v Tovarno podjetje. V bistvu se od start-upovcev najbolj razlikujejo po starosti, izobrazbi in odnosu do družbe. Ena od združnic je pojasnila, da sta bila njena oče in mama dolga leta direktorja velikih socialističnih podjetij v okolici Maribora, a je sama to »podedovano podjetništvo« usmerjala v mestno družabno in združno življenje – in bila pri tem uspešna. Zadruga je zanjo pravna

oblika podjetja, ki zagotavlja določena finančna sredstva in ima specifične poslovne značilnosti, povezane predvsem s solastništvom in soodločanjem vseh članov. Sogovornica je zanimiva, ker pokaže, da ni enostavne statusne ali razredne kontinuitete pravnih oblik (človeških organizacij: d. o. o.; s. p.; z. n. o.; so. p.), s katerimi bi mladi prednostno posegali v svoje okolje. Sorodstvene zapuščine in zgledi lahko spodbujajo aktivno državljanstvo, ne pa tudi poslanstev in pravnih okvirov njegovega udejanjanja.

Za usklajevanje delovanja različnih društev na področju socialne ekonomije in novih družbenih praks je bilo jeseni 2011 v Mariboru ustanovljeno društvo Center alternativne in avtonomne produkcije (CAAP), ki ga je vodila filozofinja dr. Karolina Babič. Istega leta so v Mariboru ustanovili Slovenski forum socialnega podjetništva po načelih bangladeškega socialnega podjetnika Mohammeda Yunusa (mikrokrediti in mikrofinanciranje). Mariborsko podporno okolje za participativno ekonomijo in politiko vključuje tudi Fundacijo Prizma, ustanovljeno leta 2000 (Fundacija Prizma 2021), ki je pomemben partner Združenja CAAP in v mestu vodi tudi izvrševanje participativnega proračuna (2021–2022). Pri socialnem podjetništvu so občasno sodelovale še druge civilne ustanove, Ministrstvo za gospodarstvo in tehnološki razvoj, v obdobju 2016–2018 pa tudi Mestna občina Maribor.

K večji institucionalizaciji zadružništva v Mariboru sta odločilno prispevala dva družbeno povezovalna in preoblikovalna dogodka. Prvi je bil projekt Evropska prestolnica kulture leta 2012, s katerim so Maribor skušali »vpisati na evropski kulturni zemljevid«, močnejše razviti storitvene dejavnosti (turizem) in spodbuditi premislek o novi, postindustrijski identiteti. Eden od štirih osrednjih stebrov polletnega programa se je imenoval Urbane brazde. Zasnovali so ga predstavniki Združenja CAAP in nekateri priznani družbeni delavci, med njimi okoljski aktivist Anton Komat (glej Komat 2009) in sociologinja dr. Marta Gregorčič (glej Gregorčič 2011). Urbane brazde so bile namenjene krepitevi vloge manjšin, spodbujanju lokalne prehranske samooskrbe ter razvoju socialne ekonomije, politične participacije in drugih oblik avtonomnih in demokratičnih načinov socialne in ekonomske vključenosti. »Ekosistem« je imel pomembno vlogo pri upravljanju skupnosti (oskrba z lokalno hrano, kolesarjenje, osebni odnosi), niso pa tega izraza uporabljali za označevanje soodvisnosti in hierarhije v njihovem družbenem omrežju. Teoretiki zadružne scene v Mariboru so doktorirali iz sociologije, filozofije in antropologije, med praktiki pa najdemo ljudi z visokošolsko izobrazbo različnih profilov. Tako kot pri start-upih so se tudi voditelji zadružnega gibanja trudili povezati

teorijo s praktičnimi nasveti o registraciji podjetij, računovodstvu, trženju, upravljanju skupin itd.

Drugi niz dogodkov, v katerem so bili aktivni in promovirani predstavniki solidarnostnega gospodarstva, je bila tako imenovana mariborska vstaja pozimi 2012–2013. Protesti proti cestnim radarjem so se sprevrgli v proteste proti skorumpiranemu županu in skorumpiranemu državnemu političnemu sistemu.⁹ Gibanje leta 2013 je predlagalo novega, »vstajniškega župana«, sociologa dr. Andreja Fištravca, ki je obljubil več politične in gospodarske soudeležbe v občini (mandat 2013–2018). Poleg ideje o participativnem proračunu in ustanovitve novega Mestnega zbora¹⁰ je program vključeval tudi odločitev, temelječo na državnih priporočilih, da so zadruge in socialna podjetja upravičena do brezplačnega najema prostorov. CAAP, Prizma in CityLab (Zavod za razvoj kreativnih tehnologij Maribor, so. p.) so v prostorih nekdanje tekstilne tovarne v samem središču mesta ustanovili vozlišče za zadruge in socialno gospodarstvo z imenom Tkalka – zadruga za razvoj družbenih in tehnoloških inovacij (Zadruga brez odgovornosti, socialno podjetje). Tkalka je postala pomembno žarišče v nacionalni mreži alternativne ekonomije. V naslovu poglavja smo jo izpostavili prav zato, ker je tako kot Tovarna podjetij predstavljala najpomembnejšo integrativno in vstopno točko tega pola mladinskega podjetništva. Tudi njihov prostor je bil nabit z dogodki in obiskovalci, ki so preizkušali *desksharing* in *coworking*.

CAAP je bil v jedru tega gibanja. Okoli njih so nastajala nova socialna podjetja in zadruge. Ekipa CAAP je do danes sodelovala pri zagonu in razvoju več kot šestdesetih socialnih podjetij, od tega so polovico predstavljale zadruge (Združenje CAAP 2021). Med njimi so Zadruga Dobrina (lokalna ekološka preskrba s hrano), Zadruga BikeLab (kolesarski servis in okoljski programi), Zadruga Dame (ekološka gostinska ponudba), Zadruga Peron (kulturna produkcija), Zadruga Hiša (kulturna produkcija) in Vinarska zadruga Maribor. Drugod po Sloveniji pa je CAAP pomagal pri ustanovitvi Zadruga Konopko (industrijska konoplja; Celje), Zadruga Soglasnik (prevodi; Ljubljana), Zadruga Zadrugator (stanovanja; Ljublja-

9 Protesti v Mariboru so se začeli, ko so po mestu postavili nove radarje za merjenje hitrosti. Povečane globe so bile namenjene kritju stroškov javno-zasebnega partnerstva. Mariborski protesti so sprožili podobne proteste po drugih slovenskih mestih, »protestni valk« se je končal v Ljubljani z odstopom predsednika vlade Janeza Janše.

10 Sestavljen je iz predstavnikov mestnih četrti, interesnih skupin ipd. Namen je bil dopolniti uradni politični proces in civilno družbo neposredno vključiti v odločanje. Izvedenih je bilo le nekaj sestankov.

na), Učne zadruge v okviru programa podjetništva v Učnem centru Ptuj, Turistične zadruge Prlekija (Ljutomer) in podobno.

Ministrstvo za gospodarstvo je šele leta 2015 razširilo *Zakon o gospodarskih družbah* (Državni zbor 2015) tudi na zadruge in jim s tem odprlo dostop do državnih razvojnih sredstev.¹¹ Državna politika je bila temu naklonjena. Po besedah takratnega državnega sekretarja Tadeja Slapnika je leva in desna politika videla vzporednice sodobne krize s slovenskimi komunitarnimi odzivi na zgodovinske krize (glej Krek 1895; Gosar 1994 [1933–1935]; Kardelj 1980).¹² Državni podjetniški sklad je v letih 2016 in 2017 objavil razpise za zadruge in druga socialna podjetja. Ustanovitelja zadrug iz tistega obdobja sta povedala:

Po letu 2014 smo vsi malo zjajabali ta val. V tisti evropski finančni perspektivi je bilo veliko govora o sofinanciranju tovrstnega gospodarstva. Tudi ministrstvo je bilo takrat zelo naklonjeno. Verjetno smo se zato odločili poskusiti.

Zadrugo smo ustanovili leta 2016. Potrebovali smo pravno obliko, ki bi nam omogočala prijavo na tiste javne razpise. [...] Mnogi so takrat ustanavljali zadruge, ker niso potrebovali ustanovitvenega kapitala.

Z novim zakonskim statusom so zadruge znova izrecno postale poslovni subjekti, ne le »skupine državljanov«. Velik del polemik v mariborskem zadružnem novem valu je bil pravzaprav posvečen vprašanju, v kolikšni meri je zadruga združenje ljudi (društvo) in v kolikšnem združenje kapitala (podjetje) (Babič 2018). Delitve so zabrisane in velikokrat razlog za neuspeh, kot pravi predstavnik zadruga BikeLab:

Kdor pravi, da zadruga ni gospodarska družba, zgreši bistvo. Če želite živeti od tega ... je to posel ... Ponujate storitev na trgu, kjer tekmuje z vsemi ostalimi, ki ponujajo isto storitev [...]. Sicer d. o. o. lahko vodite tudi kot zadrugo, če se le odločite za sodelovanje. Res pa je, da vam daje d. o. o. pravico, da avtokratsko vodite podjetje. [...] Mi smo rekli, da v zadrugo ne bomo vstopili z lastnim finančnim tveganjem [...], kar je bilo slabo, saj se potem ljudje ne zavedajo vseh odgovornosti. Imeti morate tudi zavezo, ki je več kot to, da rečete »hočem« ali plačate članarino [20 evrov]. Malo mi je žal, da se finančno ni izšlo, in zdaj si prizadevam sam.

Prav prepoznavanje neizogibnih poslovnih razsežnosti socialne ekono-

11 Predvsem v kontekstu lastninskih preoblikovanj za zagotovitev kontinuitete podjetij in korporacij.

12 Janez Evangelist Krek je bil katoliški socialist, prvi sistematični promotor slovenskega kmečkega (in delavskega) zadružništva kot odziva na veliki kapital 19. stoletja (banke, industrije). Gosar je med obema svetovnjima vojnama zagovarjal »tretjo pot«, Edvard Kardelj pa je bil najvplivnejši teoretik delavskega samoupravljanja v SFR Jugoslaviji.

mije ter pomena sistemske in stalne podpore je pripeljalo do vzpostavitve programa Sociolab v letu 2018. Gre za partnerstvo enajstih regijskih institucij z vodilno Fundacijo Prizma. Ponujajo programe usposabljanja za socialno ekonomijo z naborom mentorjev. Koordinator pri CAAP v Mariboru:

V bistvu naj bi bil to nekakšen podporni sistem, kot so inkubatorji in gospodarske zbornice itd. Za razvoj podpornega okolja za socialno ekonomijo. Del programa je inkubator za novonastale zadrug, del pa pomoč že obstoječim.

Koordinator je pojasnil še, da v Sociolabu kandidati pišejo poslovne načrte, jih zagovarjajo pred komisijo, nato pa jim pripada sto trideset izobraževalnih in svetovalnih ur, ki jih preživijo v sodelovanju z mentorji, imenovanimi »generalisti« in »specialisti« (finance, marketing, veščine). Prvi val zadružništva po obdobju 2012–2013 takšnega izobraževanja ni imel na voljo, a ker so bili teoretiki in praktiki iz istih ali bližnjih generacij, so se osnovna znanja prenašala v neformalnem okolju. Ideja o inkubatorju v mariborskem socialnem gospodarstvu pa je nova in kaže na pomen strukturiranega in permanentnega spodbujanja poslovnih veščin. Udeleženci sodobnega Sociolaba so turistični delavci, glasbeniki, ustanovitelji stanovanjskih zadrug, gostinci, vodovodarji in drugi ponudniki storitev. Tehnoloških podjetnikov (start-upov – glej zgoraj) ali zadrug kot socialnih podjetij (iz prvega vala zadružništva – glej zgoraj) med udeleženci ni.

Druga posledica razširjenega zakonodajnega okvira gospodarskih družb je bila umestitev zadrug med socialna podjetja. V letih 2016–2017 so objavili razpis za vsa podjetja, ki izpolnjujejo tudi socialno poslanstvo (socialna podjetja; so. p.). Član CAAP je bil kritičen:

Ko je bil leta 2017 razpis Podjetniškega sklada za socialna podjetja, se jih je ustanovilo cel kup, ampak pravijo, da niso bila preveč uspešna. [...] Mi res nismo raziskovali, a smo ugotavljali, da se je prijavi cel kup d. o. o.-jev, da so so. p. dodali k imenu, ne da bi karkoli spremenili v svojem poslovanju. Spremenili so status, da so dobili tistih 20.000 evrov, potem pa nič naredili s tem. Predstavnica Podjetniškega sklada je rekla, da so bili zelo nezadovoljni, kar se je zgodilo s temi razpisnimi sredstvi, in da nič ne planirajo, da bi jih kaj ponovili.

S tem je bila odpravljena možnost razpisnega financiranja zadrug kot enega od zakonitih vrst socialnih podjetij. Družbena in politična podpora zadrugam je izginita. Član zadrug je svoj položaj primerjal s start-upom:

V start-upu se je težko finančno izgubiti. Finta start-upa je, da prideš do ideje, ki je zaminava za trg, in da najdeš nekoga, ki bo predfinanciral tvoj projekt. V zrtujaš tako dolgo, da vidiš, ali bo ideja, ki jo nekdo podpira, delovala. Tudi financer to jemlje kot nekakšno tveganje. Za start-upom stoji ogromen kapital. V zadrugah smo vezani na lokalno okolje

in v tem smo sami. Imeli smo dovolj kapitala le, da smo pokukali iz vode, in potem smo se utopili.

V letih 2018–2019 je novi župan Maribora Saša Arsenovič, sicer uspešen trgovec in gostinec, prekinil pogodbe o brezplačnih najemninah za nevladne organizacije in socialna podjetja, ker se je iztekla tudi nacionalna podpora. Zato so se mnogi preselili na nove, večinoma dražje lokacije, Tkalka pa je prenehala obstajati. Ena od koordinatoric je povzela:

Za nas je bila ta biša ogromen napor in veliko breme. Kajti mi smo majhna organizacija [...]. Nobenih finančnih sredstev ne na nacionalni ne na lokalni ravni nismo dobili. Vse smo delali sami, s prostovoljnimi delom in s pomočjo donacij. To je bil absolutno ogromen zalogaj in nas je izpilo. Tudi kot organizacijo, porušilo je sistem. Ker mi smo se na neki točki začeli ukvarjati samo še s to bišo. [...] Imeli smo toliko obiskov in delegacij, ki so pribajali brezplačno na ogled. Poleg tega smo morali dobiti denar za delavce. Za silo smo uredili to bišo, da nismo bankrotirali s stroški ogrevanja. Mi smo šli all-in, kot bi se reklo. In je bilo res fajn in navdihujoče in veliko potrditev smo dobili in uživali smo v tem. Res je bilo fajn, ko je bila biša polna, ko je bilo več kot sto dvajset ljudi noter. To je bilo res živo, dogajalo se je stalno.

Danes številne mestne zadrugе, nastale po letu 2012, obstajajo le na papirju, s pomočjo Sociolaba pa počasi nastaja nova generacija zadrug. Najbolje gre najstarejši med zadrugami, nastalimi po krizi leta 2008, zadrugi Dobrina (Zadruga Dobrina 2011), saj je njen poslovni model ironično najbolj klasična kmetijsko-potrošniška zadruga iz 20. stoletja – z nekaj osnovnimi posodobitvami ponudbe in povpraševanja po internetu.¹³

Neenake možnosti in obeti prihodnosti dveh mariborskih modelov

Predstavljam sem dva pravno-ekonomska modela v mestu Maribor iz let po svetovni gospodarski krizi leta 2008. Oba sta temeljila na domnevi, da obstoječa družba in gospodarstvo potrebujeta alternativo, vendar vsak s svojo teoretično prtljago – politično ekonomijo.

13 »Osnovni namen zadrugе Dobrina ni ustvarjanje dobička, temveč razvoj malih kmetij, pravična trgovina s hrano ter zagotavljanje možnosti poštenega plačila pridelovalcem in proizvajalcem. Hkrati si zadruga prizadeva povezovati podeželje z urbanim središčem, spodbujati in razvijati ekološko kmetovanje ter načela trajnostne lokalne preskrbe s hrano, socialno-podjetniške dejavnosti na področju pridelave in predelave hrane ter ohranjanje kulturnih, tehničnih, in naravne dediščine v kmetijstvu« (Zadruga Dobrina 2021).

Na formalni, pravni ravni je razmerje med družbami z omejeno odgovornostjo (d. o. o.) in zadrugami (z. o. o. ali z. n. o.) jasno: prvi iščejo dobiček na trgu, potrebujejo denar za registracijo in razvoj, njihovi osebni dohodki so načeloma »neomejeni«, razbremenjeni so lastne odgovornosti. Zadruga si na drugi strani poleg ekonomskih prizadeva reševati zane-marjene družbene, kulturne, zdravstvene in okoljske potrebe družbe, ne potrebuje veliko ustanovnega kapitala, ustvarjanje dobička ni njen primarni namen; vsak član jo ima pravico soupravljati.

Odnos med s tema ekonomskima modeloma povezanimi družbenima pristopoma v Mariboru je globoko zakoreninjen že v evropski zavesti. Videti je kot pogovor med *Bogastvom narodov* Adama Smitha in *Kapitalom* Karla Marxa. Na vodstveni ravni bi lahko obe struji primerjali z razlikami med teorijo inovativnega podjetnika Josepha Schumpetra na eni strani ter množico »anarhističnih avtorjev« ali teoretikov »tretje poti«, od Owena, Proudhona in nenazadnje Edvarda Kardelja (glej Toplak 2014), na drugi strani. Razlike med izbranimi skupinama niso zanimive le zato, ker imata različno moralno, ideološko in teoretsko podlago (prim. Rosa in Caulkins 2013: 109; Piketty 2020), ampak tudi zaradi svojih pojavnosti v infrastrukturnem, finančnem, generacijskem, sorodstvenem in izobraževalnem okolju. Ti kriteriji etnografske analize lahko odgovorijo na vprašanje, zakaj je start-up gibanje v Mariboru po dvajsetih letih še videti vitalno, medtem ko je socialno-solidarnostno podjetništvo v mestu in državi doseglo bliskovit uspeh, a je po desetih letih postalo povsem obrobno.

V prvi skupini so bili v Mariboru mladi podjetniki, ki so ob podpori Univerze v Mariboru združeni v skupnost Start:up Maribor. Skupina izhaja iz idej individualne odgovornosti, tehnoloških inovacij in nujnosti poslovnih integracij (ekosistemov). Sestavljajo jo v glavnem mladi in visoko izobraženi moški, rojeni po letu 1991. Po osnovni izobrazbi so predvsem inženirji elektrotehnike in informatike, ideologi in razvojniki tega gibanja pa prihajajo z ekonomske fakultete. Drugo skupino zastopajo »zadružni podjetniki«; njihovo zadružništvo temelji na kritiki in dopolnjevanju prevladujočega gospodarskega sistema in na skupinskemu oziroma skupnostnemu reševanju problemov. Njeni izvajalci v Mariboru so imeli življenjske izkušnje in spomine iz obdobja socializma, zato predstavljajo vez in primerjavo med obema političnima sistemoma. Ideologi tega ekonomskega toka so predvsem sociologi, filozofi, antropologi in politologi.

Obe proučevani sferi sta vključevali mlade ali mlajše ljudi na začetku kariere (stare od dvajset do štirideset let). V obeh primerih smo v bistvu govorili o mladih start-upih, o mladih zagonskih podjetjih, le njuna pravna

oblika in družbena vpetost je bila drugačna. Po Schumpetrovi definiciji (2021 [1911]: 65) je vsakdo podjetnik, če izvaja oziroma realizira nove kombinacije (inovacije). Na ravni kreativnosti in inovativnosti – aktivnega državljanstva (Biesta 2011) – je zato težko kaj očitati eni ali drugi skupini, start-upovcem ali zadružnikom. Oboji so poskusili, oboji so (bili) pravni subjekti, ki »zadovoljujejo določene potrebe« organizatorjev in odjemalcev, če uporabim tržno besedišče.

Socialno ozadje obeh skupin »mladih podjetnikov« je načeloma enako. Gre za dve generaciji potomcev pretežno industrijskih delavk in delavcev. In v obeh primerih so pri gradnji poslovnih mrež pomembnejši prijatelji, medtem ko jim družine pomenijo predvsem bivalno podporo. Razlike so bolj vidne pri vrsti in stopnji izobrazbe ter na ravni spremnih teoretičnih in ideoloških kriterijev, s katerimi vstopajo v družbo (in na trg delovne sile). Družbeni boj med zagovorniki obeh ekonomskih oblik je po svoje novodobni *Der Streit der Fakultäten* (Kant 1987 [1798]). Dejanska moč univerzitetnih licenc izhaja iz povpraševanja na trgu, zato je hierarhična oziroma neproporcionalna. Medtem ko imajo danes digitalne tehnologije velik globalni borzni potencial in podporo vlagateljev tveganega kapitala (angl. *venture capital*), sodobne urbane zadruge izpolnjujejo lokalne in regionalne naloge in niso privlačne za investitorje, saj jih ni mogoče kupiti in preseliti. Skratka, razlika med start-up zadruzo in startup podjetjem je povezana z izobrazbo njihovih predstavnikov in njihovimi cilji ter posledično z njihovo umestitvijo v gospodarski geografiji sveta (globalno-lokalno; začasno-trajno; tehnologija-družba).¹⁴

Ideološka nasprotja so do neke mere tudi protislovja moralnih sodb o vlogi posameznika v družbi in o temeljih pravične družbene organizacije (Mattingly in Throop 2018). Po drugi strani pa so mnogi izrazili prepričanje, da se oboji ukvarjajo z novoustanovljenimi podjetji in so si bolj podobni, kot se javno priznava:

Če bi zadruge uporabljale besednjak start-upov, bi nas družba bolj sprejela, drugače bi nas dojemali ... Če grem zdaj k županu in rečem: »Imam spin-off,« me bo gledal čisto drugače, kot če rečem: »Ustanavljam novo zadrugo.«

Razlika med podjetniškima skupinama mladih je torej ideološka tako po izhodiščih njunega nastanka (pojmovanje smotra in niše) in vrednotenju njunega družbenega dela kot tudi po selektivnem prevzemanju podjetni-

14 Morebiti bi antropologi danes v tem videli njihove različne *vzorce binarnih aktivnosti* oziroma njihov različen pomen v prevladujoči ekonomski teoriji in praksi (*taskscape*, Ingold 1993).

ške ekonomske teorije, ki prek univerzitetnega izobraževanja in zakonodaje najbolj vpliva na reprodukcijske zmožnosti družbenih eksperimentov. Moralna in operativna dilema (ambivalenca) med posameznikovo samoopredelitvijo kot podjetnika ali aktivista (prim. Kozorog 2018a) se v našem primeru razkriva kot družbena pravna in narativna vrzel, ki se obnavlja na ravni institucij države, mesta, univerze, inkubatorjev in drugih usmerjevalcev politik in veččin.

Klasične podjetniške organizacije (s. p., d. o. o.) so bile osrednjega pomena pri vzpostavljanju nove slovenske gospodarske baze po letu 1990 oziroma 1991 in so jih podpirale tudi evropske politike. V zborniku iz leta 2010, ki je temeljil na anketah med podjetniki in šestintridesetimi slovenskimi strokovnjaki s področja ekonomije, lahko beremo o problemih izvajanja podjetništva v slovenski družbi:

Zaskrbljujoče pa je dejstvo, da slovensko prebivalstvo kaže močne egalitarne težnje. Na vprašanje, ali menijo, da bi večina ljudi raje imela vse na približno enakem standardu, jih je kar 83 odstotkov odgovorilo pozitivno. [...] Zanimivo je dodati, da sta državi, s katerima že sedem desetletij delimo skupno državo Jugoslavijo, povsem primerljivi: Srbija z 82,5 odstotka in Hrvaška z 81 odstotki. (Rebernik, Tominc in Pušnik 2010: 9)

Ta izjava se v resnici dotika (pre)razdeljevanja premoženja in ne pravnih in moralnih okvirov proizvodnje (podjetniških oblik), a jasno kaže na ideološki okvir najvplivnejših slovenskih in mariborskih ekonomskih mislecev. Večina vključenih strokovnjakov in oblikovalcev nacionalnih politik je menila, da so podjetja pri reševanju družbenih in okoljskih problemov uspešnejša od nevladnih organizacij in države ter da je družbena odgovornost sekundarna in ni vir konkurenčne prednosti za nova podjetja (Rebernik, Tominc in Pušnik 2010: 109–110). V raziskavo ali njeno interpretacijo niso vključili nobenega praktika ali teoretika solidarnostne oziroma socialne ekonomije.

Sistematično spodbujanje obeh modelov gospodarskega organiziranja mladih med letoma 2014 in 2018 je bilo v veliki meri posledica socialnoekonomske krize po letu 2008. Vendar je država podpirala socialno oziroma solidarnostno gospodarstvo le nekaj let. Vključitev zadrug v podjetniški sektor in njihovo finančno podpiranje sta bila po mnenju enega od informatorjev uporabljena le kot orodje za statistično zniževanje brezposelnosti v času recesije (torej zaposlovanje z začasnimi »javnimi deli« v zadrugah). Ker solidarnostna gospodarstva niso mogla dovolj hitro dokazati svoje ekonomske razširljivosti (angl. *scalability*) in je bilo krize domnevno konec, je zanimanje države in mesta zanje kmalu upadlo. Po-

gosta selitev gravitacijske točke tega gospodarstva (selitve CAAP – glej zgoraj), pogosta kadrovska nihanja in zakonsko zanemarjanje so potlačili združno sceno. Poleg tega je bilo izobraževanje o poslovnih in vodstvenih veščinah v Tovarni podjetij na voljo že ob ustanovitvi leta 2001, medtem ko regionalna združna mreža ni vzpostavila svojega »inkubatorja« vse do leta 2018. Večina združnikov in združnic iz predstavljenega postkriznega vala je izgorela ali zamenjala način dela.

Totalno so jih uničevali, zato imamo tudi tako šibko polje tega v Sloveniji: da imamo takega le 0,3 odstotkov gospodarstva, medtem ko je v Nemčiji okrog dvanajst odstotkov, štiridesetkrat več.

Po besedah sogovornikov je nato pandemija bolezni Covid-19 v letih 2020 in 2021 pozitivno vplivala na poslovanje IT podjetij (več strank in projektov, daljši delovni čas), združam pa je zaradi omejitve fizičnih stikov zadala še zadnji udarec.

Reference

- Abel, Thomas in John Richard Stepp. 2003. A New Ecosystems Ecology for Anthropology. *Conservation Ecology* 7 (3): 12–24.
- Babič, Karolina. 2018. Iz kakšne snovi so združbe? Razprava o združni lastnini, pravilih in skupnosti. V: Marta Gregorčič, Karolina Babič in Nina Kozinc (ur.), *Solidarnostne ekonomije. Časopis za kritiko znanosti* 46 (271): 41–63.
- Balandier, Georges. 1997. *Politična antropologija*. Beograd: XX. vek.
- Barth, Fredrik. 1959. *Political Leadership among Pathans*. London in New Brunswick: The Athlone Press.
- Barth, Fredrik. 1963. *The Role of the Entrepreneur in Social Change in Northern Norway*. Bergen: Norwegian Universities Press.
- Bauman, Zygmunt. 2018. *Retrotopia*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Benedict, Ruth. 1961 [1934]. *Patterns of Culture*. Boston: Houghton Mifflin
- Bibič, Adolf. 1997. *Civilna družba in politični pluralizem*. Ljubljana: Znanstvena knjižnica FDV.
- Biesta, Gert J. J. 2011. *Learning Democracy in School and Society: Education, Lifelong Learning, and the Politics of Citizenship*. Rotterdam, Bosen in Taipei: Sense Publishers.
- Bollier, David. 2014. *Think Like a Commoner: A Short Introduction to the Life of the Commons*. Gabriola Island: New Society Publishers.
- Boulding, Kenneth. 1966. *The Economics of the Coming Spaceship Earth*. V:

- Henry Jarrett (ur.), *Environmental Quality in a Growing Economy*. Baltimore: Resources for the Future in Johns Hopkins University Press, 3–14.
- Breže, Borivoj. 2010. Primeri inovativnosti v mariborski industriji in gospodarstvu od leta 1945 do 2000. V: Željko Oset, Aleksandra Berberih-Slana in Žarko Lazarevič (ur.), *Mesto in gospodarstvo: mariborsko gospodarstvo v 20. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino; Maribor: Muzej narodne osvoboditve, 417–447.
- Castells, Manuel. 2010. *The Rise of Network Society*. Malden in Oxford: Blackwell Publishing.
- Data. 2015. Veste, kaj je start-up podjetje? Data d. o. o., 4. 12. 2015: <https://data.si/blog/veste-kaj-je-start-up-podjetje/>, pregledal 3. 3. 2021.
- Deiber, Ronald J. 2020. *Reset: Reclaiming the Internet for Civil Society*. Toronto: House of Anansi Press.
- Drenovec, Franček. 2013. *Kolaps elite: iskanje normalnosti in naprednosti v majhni evropski državi*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Državni zbor. 2015. Zakon o gospodarskih družbah. *Uradni list RS* 65 (09).
- Ferlež, Jerneja. 2001. *Mariborska dvorišča*. Maribor: Mladinski kulturni center.
- Ferlež, Jerneja. 2008. *Josip Hutter in bivalna kultura Maribora*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl.
- Ferlež, Jerneja. 2009. *Stanovati v Mariboru: etnološki oris*. Maribor: Umetniški kabinet Primož Premzl.
- Fundacija Prizma. 2021. Fundacija Prizma: <http://novo.fundacija-prizma.si/>, pregledal 3. 3. 2021.
- Giraud, Pierre-Noël. 2006. *Neenakost v svetu: ekonomija sodobnega sveta*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Godelier, Maurice. 1972 [1966]. *Rationality and Irrationality in Economics*. London: New Left Books.
- Godin, Benoît. 2015. *Innovation Contested: The Idea of Innovation Over the Centuries*. New York in Oxon: Routledge.
- Godina Golija, Maja. 1986. *Maribor 1919–1941: oris družabnega življenja*. Maribor: Založba Obzorja.
- Godina Golija, Maja. 1992. *Iz mariborskih predmestij: o življenju in kulturi mariborskih delavcev v letih od 1919 do 1941*. Maribor: Založba Obzorja.
- Gosar, Andrej. 1994 [1933–1935]. *Za nov družbeni red*. Celje: Mohorjeva družba.
- Graeber, David. 2004. *Fragments of Anarchist Anthropology*. Chicago: Prickly Paradigm Press.

- Grant, Mitchell. 2021. Startup. *Investopedia*: <https://www.investopedia.com/terms/s/startup.asp>, pregledal 1. 3. 2021.
- Gregorčič, Marta. 2011. *Potencia: samoživost revolucionarnih bojev*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Gregorčič, Marta. 2018a. Uvod v solidarnostne ekonomije. V: Marta Gregorčič, Karolina Babič in Nina Kozinc (ur.), *Solidarnostne ekonomije. Časopis za kritiko znanosti* 46 (271): 9–13.
- Gregorčič, Marta. 2018b. Solidarnostne ekonomije: k reappropriaciji in emancipaciji. V: Marta Gregorčič, Karolina Babič in Nina Kozinc (ur.), *Solidarnostne ekonomije. Časopis za kritiko znanosti* 46 (271): 17–40.
- Hann, Chris and Keith Hart. 2009. *Market and Society: The Great Transformation Today*. Cambridge idr.: Cambridge University Press.
- Hart, Keith, Jean-Louis Laville in Antonio David Cattani. 2010. Building the Human Economy Together. V: Keith Hart, Jean-Louis Laville in Antonio David Cattani (ur.), *Human Economy: A Citizen's Guide*. Cambridge in Malden: Polity Press, 63–74.
- Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Horowitz, Dan. 2014. *The Hard Things about Hard Things: Building a Business When There Are No Easy Answers*. Sydney idr.: HarperCollins Publishers.
- Hub. 2021. What is Startup? *Hub*: <https://blog.thehub.io/blog/what-is-a-startup-the-hub-definition/>, pregledal 4. 8. 2021.
- Ingold, Tim. 1993. The Temporality of the Landscape. *World Archaeology* 25 (2): 152–174.
- Kant, Immanuel. 1987 [1798]. Spor fakultet. *Filozofski vestnik* 8 (1): 14–37.
- Kardelj, Edvard. 1980. *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*. Ljubljana: Komunist.
- Komat, Anton. 2009. *Umetnost preživetja*. Domžale: Samozaložba Anton Komat.
- Kozorog, Miha. 2018a. »Normalen podjetnik« vs. »poseben aktivist« iskanje ravnovesja med osebo in prihodnostjo. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 58 (3–4): 51–63.
- Kozorog, Miha. 2018b. The Ecosystem Ideal and Local Neoliberalism of the Young Entrepreneur: The Millennial's Entrepreneurial Environment in Slovenia. *Etnološka tribina* 48 (41): 259–280.
- Kozorog, Miha. 2019. Trije časi podjetništva mladih v Sloveniji. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 59 (2): 19–32.
- Kozorog, Miha. 2021. The Making of Coworking Spaces in Slovenia: Spatializa-

- tion by and of Youth as (Not) Trusting Them. *Studia Ethnologica Croatica* 33: 97–120.
- Krek, Janez E. 1895. *Črne bukke kmečkega stanu: jedro kmečkega vprašanja*. Ljubljana: Katoliške tiskarne.
- Lavrič, Miran in Andrej Naterer. 2019. *Mesto neizpoljenih pričakovanj: družbeni profil Maribora v začetku 21. stoletja*. Maribor: ZRI dr. Franca Kovačiča.
- Leary, John Patrick. 2019. *Keywords: The New Language of Capitalism*. Chicago: Haymarker Books.
- Lévi-Strauss, Claude. 2004 [1962]. *Dijva misel*. Ljubljana: Krtina.
- Malinowski, Bronislaw. 1992 [1922]. *Argonauts of the Western Pacific: An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge.
- Mattingly, Cheryl in Jason Throop. 2018. The Anthropology of Ethics and Morality. *Annual Review of Anthropology* 47: 475–492.
- Mauss, Marcel. 1966 [1925]. *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. London: Cohen & West Ltd.
- Mauss, Marcel. 1985 [1938]. A Category of the Human Mind: The Notion of Person, the Notion of Self. V: Michael Carrithers, Steven Collins in Steven Lukes (ur.), *The Category of the Person: Anthropology, Philosophy, History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–25.
- Močnik, Dijana in Matej Rus. 2016. *Slovenska podjetja in značilnosti start-up ekosistema: Slovenski podjetniški observatorij 2015*. Maribor: Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- Moore, James F. 1993. Predators and Prey: A New Ecology of Competition. *Harvard Business Review* 71 (3): 75–86.
- Narotzky, Susana. 2007. The Project in the Model. *Current Anthropology* 48 (3): 403–424.
- Odum, Eugene in Gary W. Barrett. 2021 [1953]. *Fundamentals of Ecology*. Independence: Cengage Learning.
- Ofem, Brandon, Theresa M. Floyd in Stephen Borgatti. 2013. Social Networks and Organizations. V: Douglas D. Caulkins in Ann T. Jordan (ur.), *A Companion to Organizational Anthropology*. Chichester: Wiley-Blackwell, 149–166.
- Pfeilstetter, Richard. 2022. *The Anthropology of Entrepreneurship: Cultural History, Global Ethnographies, Theorizing Agency*. London in New York: Routledge.
- Piketty, Thomas. 2020. *Capital and Ideology*. Cambridge in London: Harvard University Press.

- Plut, Dušan. 2014. *Ekosocializem ali barbarstvo: demokratični ekološki socializem in trajnostni sonaravni razvoj*. Ljubljana: Društvo Gibanje za trajnostni razvoj.
- Polanyi, Karl. 1957. The Economy as Instituted Process. V: Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg in Harry W. Pearson (ur.), *Trade and Market in the Early Empires: Economics in History and Theory*. Glencoe: The Free Press, 243–270.
- Rakopoulos, Theodorakis. 2014. Resonance of Solidarity: Meanings of a Local Concept in Anti-Austerity Greece. *Journal of Modern Greek Studies* 32 (2): 313–337.
- Rakopoulos, Theodorakis. 2017. *From Clans to Co-ops*. New York in Oxford: Berghahn Books.
- Rebernik, Miroslav, Polona Tominc in Ksenja Pušnik. 2010. *Slovensko podjetništvo v letu krize: GEM Slovenija 2009*. Maribor: Univerza v Mariboru, Ekonomsko-poslovna fakulteta.
- Rosa, Peter in Douglas D. Caulkins. 2013. Entrepreneurship Studies. V: Douglas D. Caulkins in Ann T. Jordan (ur.), *A Companion to Organizational Anthropology*. Chichester: Wiley-Blackwell, 98–121.
- Rosa, Peter, Sarah S. Kodithuwakku in Waswa Balunywa. 2006. Entrepreneurial Motivation in Developing Countries: What Does “Necessity” and “Opportunity” Really Mean. *Frontiers of Entrepreneurial Research* 2006: 249–259.
- Rus, Matej. 2010. *Vrednotenje start-up podjetja in primer vrednotenja podjetja Prenosnik d. o. o.* Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- Sahlins, Marshal. 1972 *Stone Age Economics*. New York: Aldine de Gruyter.
- Sampson, Samuel. 1996. The Social Life of Projects: Importing Civil Society to Albania. V: Chris Hann in Elizabeth Dunn (ur.), *Civil Society: Challenging Western Models*. London: Routledge, 121–142.
- Schumpeter, Joseph. 2021 [1911]. *The Theory of Economic Development*. Oxon in New York: Routledge.
- Simonič, Peter. 2004. *Pustovanje in karneval v Mariboru*. Maribor: Litera.
- Simonič, Peter. 2009. *Kaj si bo narod mislil? Ritual slovenske državnosti*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Simonič, Peter (ur.). 2012. *Leksikon mariborske družbe in kulture po letu 1945*. Maribor: Založba Obzorja.
- Simonič, Peter. 2015. Dialektika mariborskih stanovanjskih kooperativ. V: Maja Godina Golija (ur.), *Maribor in Mariborčani*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.
- Simonič, Peter (ur.). 2019. *Anthropological Perspectives of Solidarity and Reciprocity*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

- Simonič, Peter. 2021. The Role of Social Institutions in the Operation of Maribor Start-Ups and Cooperatives after the Economic Crisis in 2008. *Studia Ethnologica Croatica* 33: 69–96.
- Steward, Alex. 1992. A Prospectus on the Anthropology of Entrepreneurship. *Entrepreneurship Theory & Practice* 16 (2): 71–92.
- Šarec, Karin (ur.). 2018. *Building an Entrepreneurial Society: 25 Years of Entrepreneurship at FEB UM*. Maribor: University of Maribor Press.
- Štiblar, Franjo. 2008. *Svetovna kriza in Slovenci: kako jo preživeti?* Ljubljana: Založba ZRC.
- Todd, Emmanuel. 1985. *The Explanation of Ideology: Family Structures and Social Systems*. New York: Basil Blackwell.
- Toplak, Cirila. 2014. »Za nov družbeni red«: genealogija samoupravljanja. *Ars & Humanitas* 8 (1): 118–133.
- Tovarna podjetij. 2021. Tovarna podjetij: www.tovarnapodjetij.org, pregledal 10. 5. 2021.
- Tuareva, Rano. 2017. Gender and Changing Women's Roles in Uzbekistan: From Soviet Workers to Post-Soviet Entrepreneurs. V: Marlène Laruelle (ur.), *Constructing the Uzbek State: Narratives of Post-Soviet Years*. Lanham idr.: Lexington Books, 303–318.
- Varoufakis, Yanis. 2011. *The Global Minotaur: America – The True Origins of the Financial Crisis*. London in New York: Zed Books.
- Velikonja, Mitja. 2005. *Evroza: kritika novega evrocentrizma*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Vodopivec, Nina. 2007. *Labirinti postsocializma: socialni spomini tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- Vuk Godina, Vesna. 2015. *Zablode postsocializma*. Ljubljana: Beletrina.
- Weber, Max. 1988 [1905]. *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Zadruga Dobrina. 2021. Zadruga Dobrina: <https://www.zadruga-dobrina.si/onas>, pregledal 3. 3. 2021.
- Združenje CAAP. 2021. Združenje CAAP: <http://brazde.org/?p=4336>, pregledal 3. 3. 2021.

Opombe in zahvale

Besedilo je bilo v deloma drugačni obliki že objavljeno v angleščini v znanstveni reviji *Studia Ethnologica Croatica* (Simonič 2021). Zahvaljujem se uredništvu za dovoljenje za objavo prevoda. Raziskava, na kateri temelji pričujoča analiza, je bila izvedena v okviru raziskovalnega projekta *Mladi podjetniki v času negotovosti in spodbujenega optimizma: etnološka študija podjetništva in etike mladih v sodobni Sloveniji*, ki ga je pod šifro J6-1804 financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.